

Landmaalingen i Tyrstrup Herred 1716¹ 18.

Af **Mogens Lebech.**

I Rigsarkivet, i Rentekammerets tyske Sekretariat gemmes to temmelig omfangsrige Pakker, hvis Sedler bærer Udskriften: Landmaalingen i Tyrstrup Herred 1716-17. En Betegnelse, som i sig selv vækker en ikke ringe Interesse, der yderligere øges ved Bevidstheden om, at disse Pakker foruden Opmaalingen af og Beregninger over de respektive Byer tillige indeholder Kort over de samme Lokaliteter,¹⁾ og tilsyneladende ret nøjagtige Kort.

Ganske vist er dette Materiale ikke jævnt bevaret; for de fleste Sognes Vedkommende mangler navnlig de mere specificerede Tabeller over de enkelte Lodshaveres Andele i de forskellige Bymarker, og dette i Forbindelse dermed, at de opmaalte Landsbyer næsten alle ligger nord for Grænsen 1864-1920, i »de otte Sogne«, hidfører den Tanke, at disse Landmaalingssforretninger er Levn af en mere omfattende, som muligt ellers er afleveret til de tyske Arkiver. Men der findes altsaa ogsaa Opmaalingen fra Stepping og andre Sogne syd for den midlertidige Grænse, derimod ikke fra samtlige de otte Sogne.

Ingen Ordre eller Instrux er vedlagt Forretningen, som i sig selv ikke giver videre Besked om sin Anledning og Tilblivelse, end den paa flere Titelblade meddelte Oplysning, at de er udført auf hochgräfligen Befehl durch Samuel Gries, tillige med Angivelse af Tidspunktet for Arbejdets Paabegyndelse i de forskellige Landsbyer.

Denne højgrevelige Iværksætter er nu givet nok Grev Reventlow, den datidige Amtmand i Haderslevhus Amt, men Udsagnet om hans Ordre vil naturligt opfattes derhen, at han med en saadan havde bragt en do. kgl. i Udførelse — et saa omfattende

¹⁾ Afd. Red. P. Eliassen er den, som først har gjort enkelte af disse Kort til Genstand for en nøjere Omtale, i Vejle Amts Aarbøger 1907, S. 121 f.

Foretagende som denne Landmaaling over et ret udstrakt Distrikt kan næppe tænkes organiseret uden forudgaaende indhentet højere Tilladelse.

Imidlertid viser det sig, at nogen kgl. Ordre i denne Anledning ikke forekommer udstedt til Amtet gennem nogen af Rentekammerets tyske Afdelinger, hvor den skulde søges, saaledt som altsaa nogen Forestilling derom er forelagt Kongen til Resolution, ialtfald ikke i en Aarrække forud for det Tidspunkt, paa hvilket Landmaaleren ses at være i fuld Aktivitet.

Og naar det erindres, at netop i de samme Aaringer arbejdede en af Tidens hyppige Kommissioner med en Undersøgelse af Forholdene i Haderslevhus Amt, bl. a. med Indrettelse af en ny Jordebog over Distriktet, synes intet mere naturligt, end at Samuel Grieses Arbejde kunde skyldes denne Kommissions Virksomhed, saa meget mere som der ogsaa i Rigsarkivet, i det slesvigske Kontors Arkiv, beror endnu en Pakke Landmaalingen, saakaldte Maalebøger over Dele af det samme Tyrstrup Herred, men udarbejdet af en Landinspektør P. Petersen i Aarene 1714-15,¹⁾ altsaa umiddelbart forud for de ovennævnte, og endnu nærmere op mod den omtalte Kommissions egentlige Arbejdsperiode.

Og disse Maalinger omfatter netop ikke det af Samuel Gries kortlagte Omraade; saaledes at det tilsammen overleverede Materiale saa nogenlunde dækker hele det gamle Tyrstrup Herred, saavel nord som syd for den midlertidige Grænse.

Den omtalte Haderslebener-Kommission, som den kaldes i Rentekammerets og det tyske Assignationskontors Kopibøger og Journaler, havde dog ikke faaet Instruxer vedrørende en egentlig Opmaaling i Amtet, og heller ikke synes nogen af dens indleverede Relationer at antyde, en saadan overhovedet havde været paa Tale.

Kommissionen kan derimod siges at have sat sig et varigt Minde i sex tykke Protokoller, en fuldstændig Matrikel for Ha-

¹⁾ Rtk. Kontorer for Slesvig. 1714-15 Maalebøger over Sogne i Haderslev og Tønder Amter.

derslevhus Amt¹⁾ med indgaaende Oplysninger vedrørende samtlige almindelige Bondegaards-Brug, deres Udsæd, Afgifter, Ottingtal og Plovvurdering osv.

Men vedrørende den eller de Landmaalingen, der vitterligt omtrent samtidig eller lidt senere fandt Sted, ikke et Ord i de forskellige Indberetninger.

Den sidste Omstændighed afkræfter næsten den Formodning, man ellers kunde nære, at en eventuel Ordre eller Instrux maatte skjule sig i en eller anden Pakke med ikke bogførte kgl. Resolutioner — eller muligvis søges et andet Sted, end de gængse; der foretoges netop i de Aar en Del Omlægninger med Hensyn til Behandlingen af de slesvigske Sager. — Uheldigt er det ogsaa, at netop for Aarene mellem 1710 og 20 eksisterer der ikke bevarede. Regnskaber fra Haderslevhus Amt, deri maatte vel ellers Landmaalingerne have efterladt Spor.

Men — i en senere Kommissions Arkiv, det som hidrører fra General-Landundersøgelseskommisionen fra Slesvig-Holsten, som sad i Aarene 1723-39,²⁾ ligger nu en Pakke med Akter vedrørende Amtsforvalter B. Bentsens Embedsførelse, og B. Bentsen fungerede netop i det her omhandlede Tidsrum.

Og blandt disse Dokumenter er et omfangsrigt, kaldet »Facta und deren Straffälligkeit«, tydeligt nok en Kopi uden Underskrift eller Datering, der opregner en meget lang Række Klagepunkter mod ommeldte Amtsforvalter, og blandt disse:

Hat er in Tyrstrup Harde und Gram Harde eigenmächtig ein Landmass verordnet, und eingeführet, ungeachtet ihm verschiedene von solchen Unterthanen ersuchet, er möchte sie damit verschonen, weil sie sahen, dass die übrigen Kirchspiele damit nicht fortkommen könnten. Wovon die Unterthanen viele 1000 Rthl. depenses, aber keinen Nutzen gehabt.³⁾ Medens Amts-

¹⁾ Rtk. o. anf. St. Slesvig III, 4: Undersøgelseskommisionen i Haderslev Amt 1708-15: Beschreibung des Amts Hadersleben, 1-6 Bd.

²⁾ Rentek. tyske Sekretariat. V. 4. Overtilsyn med Købstæder m. v.

³⁾ Har han i Tyrstrup og Gram Herreder paabudt og foranstaltet en Landmaaling, uanset at flere af de daværende Undersaatter havde ansøgt om Forskaanelse for en saadan, fordi de havde bragt i Erfaring, at den ikke kunde gennemføres i de andre Kirkesogne. Hvilket havde paaført Undersaatterne mange 1000 Rigsdalers Udgift til ingen Nytte.

forvalteren deraf havde nydt sine Accidentzer, til Gengæld for de i Anledningen udstedte Ordre, som endelig var falden uden nogen højere Ordre eller Approbation.

Og tilmed havde han ved Execution inddrevet disse Penge, saaledes at ikke alene Kongens Kasse havde lidt sit Tab, men han abermahls das crimen læsæ Majestatis in specie sic digtum begangen.¹⁾

Ikke underligt, at der ikke kunde findes nogen kgl. Befaling vedrørende denne Landmaaling.

Det ovennævnte Klageskrift, eller rettere Anklageskrift, indeholder endvidere en meget lang Række Henvisninger til et andet Aktstykke, som ikke ligger i denne Pakke, men til alt Held findes bilagt den kgl. Resolution, der faldt i samme Anledning. For er man først naaet saavidt som hertil, falder det ikke vanskeligt at rekonstruere Hovedparten af denne Landmaalings Historie.

Det var »die Herren Cancellie- und Cammer-Räthe Crane, Klug und Claussen«, der havde foranlediget Sagen rejst. De sad som Medlemmer af den saakaldte Teich-Kommission, efter kgl. Udnævnelse af 1718,²⁾ men havde siden hen faaet i Opdrag at underkaste Bentsens Embedsførelse en nøjere Prøvelse, ikke netop paa Grund af Landmaalingen, men fordi det paastodes at Bentsen ogsaa i andre Tilfælde havde handlet højst egenmægtigt, bl. a. ved at eftergive Skatterestancer, og endelig forsøgt at berige sig selv paa flere Maader, ogsaa ved den for Embedsmænd ikke helt usædvanlige: Bestikkelser.

Deres i den Anledning indgivne Forestilling var bilagt det før omtalte Aktstykke: Facta u. deren Straffälligkeit, saavel som det, hvorpaa de deri rejste Anklager baseredes, kaldet Extrahirtes Factum, efter sin Titel et Uddrag, af de ligefremme Forhør, der havde været holdt i Anledning af Undersøgelsen — Ogsaa angaaende Bentsens selvbestaltede Landmaaling, som i

¹⁾ Endnu en Gang have gjort sig skyldig i Majestatsforbrydelse, som foran anført.

²⁾ Rentek. tyske Sekretariat V. 4. 1718—20. Kommissionen af 1718 4/3 vedr. Stormskader i Marskegnene.

denne Forbindelse alene har Krav paa Interesse, foreligger der en lang Række Vidnesbyrd, afgivet af Mænd fra de Sogne, hvor Landmaalingen havde fundet Sted.

I Almindelighed var det dog kun én enkelt Person fra hvert Bylag, paa hvis Vidnesbyrd, Kommisarierne havde grundet deres Anklage, og ikke i alle Tilfælde, hvor flere fra ét Bylag var afhørt — faldt de respektive Tilkendegivelser helt i Traad med hinanden.

Rigtignok var der næsten Enighed om, at Landmaalingen havde fundet Sted uden Beboernes udtalte eller stiltiende Ønske, i enkelte Tilfælde direkte mod deres Vilje, saaledes t. Ex. i Varmark, hvor Samuel Gries havde indfundet sig med Bentsens Ordre, at Landmaalingen skulde udføres i hele Amtet, og trods det, at de havde ansøgt Bentsen om at maatte blive fri. Til Hejls var Landmaaleren ganske vist ogsaa kommet uden Bymændenes Begæring, men der var de godvillig gaaet med til den »in Hoffnung, dadurch zur Richticheit zu erlangen«.

Og ofte havde en eller flere Mænd i de paagældende Byer bedt om, at Opmaalingen maatte ske hos dem — og blot et enkelt Sted, i Agtrup, havde man ikke i Almindelighed vidst noget om det Krav, en enkelt Mand havde rejst; da saa Landmaaleren var kommet, havde man vel anmodet Bentsen om at blive fritaget for hans Virksomhed, men faaet til Svar: Wenn nun eines wäre, müsse solches den Fortgang haben.

Flere udtalte sig om de store Udgifter, Landmaalingen havde paaført Beboerne — almindeligt havde man maattet betale 36 Sk. pr. Otting, til Landmaaleren selv, og 12 Sk. til hans Karl, samt daglig holde 5 a 6 Kerls zur Aufwartung, foruden freie Pferde zum Reiten og Kostpenge; i Frørup havde denne Udskrivning staaet paa igennem 10 Uger, og en enkelt Mand der fra Byen udtalte frimodigt, at Undersaatterne havde haft mange tusinde Rigsdalers Udgift, men ingen Nytte af Landmaalingen, en næppe videre velunderbygget Paastand, som Commissairerne dog optog næsten ordret bl. deres »Facta«. Der var imidlertid ingen af Vidnerne, som vilde hævde, at Bentsen selv havde

haft nogen økonomisk Fordel af Foretagendet, selv om de kunde beklage sig over, at Betalingen var inddrevet ved Exekution, eller der i det mindste var truet med en saadan. Herimod stod Bentsens eget Udsagn: dasz die Land-Messung ad instantiam der Untertanen in Tyrstrup Harde geschehen, weil diese in die Egalisation der Contribution sich gar nicht finden wollen.¹⁾

Han havde endda foresat sig at ville gennemføre denne Foranstaltning i hele Amtet for at kunne gaa sikrere til Værks med Udarbejdelsen af en ny Jordebog — selvom han paa et senere Tidspunkt havde indset, at Resultatet vilde kunne naas uden Anvendelse af Landmaalere: »und zwar durch einen Bauern aus Jägerup, welchen gewisse Fertigkeit habe, ein Stück Land mit dem Mess Ruthe zu überschlagen.«²⁾

Landmaalingen havde heller ikke kostet mange Tusinde Rigsdaler, Landmaaleren Petersen havde faaet in solidum 1 Sk. á Demat, men Samuel Gries wäre nur auf Rechnung, nach Ottingzahl etwas gegeben, der Rest aber zurück gehalten, weil man deszen Maasze und Carte a Perte falsch befunden, worüber die arme Unterthanen noch itzo dolirten — —³⁾

Bentsen maatte ogsaa mene, at Undersaatterne selv vilde indrømme, dasz sie vermittelst der Land Maasze zur näheren Egalisation des Contributions Anschlags gekommen,⁴⁾ men at den rigtignok kun vilde være kommet dem, saavel som Kgl. Majestæts Interesse helt til Gode, om Samuel Grieses Opmaalinger havde været rigtige, og man havde kunnet taxere hver enkelt Lod.

¹⁾ — at Landmaalingen havde fundet Sted paa Forlangende af Undersaatterne i Tyrstrup Herred, fordi disse ikke vilde finde sig i Kontributions-Paaligningen.

²⁾ — nemlig ved Hjælp af en Bonde i Jegerup, som havde Øvelse i at opmaale et Stykke Jord.

³⁾ — Samuel Gries havde kun faaet en Del af sin Betaling, paa-lignet efter Ottingtallet, men Resten (af hans Tilgodehavende) var tilbageholdt, fordi man havde konstateret, at hans Opmaalinger og Kort tildels var fejlagtige, hvilket endnu kom de fattige Undersaatter til Skade.

⁴⁾ — at de paa Grund af Landmaalingen vilde have opnaaet en mere retfærdig Kontributions (Skatte)-Ligning.

Endelig begrippe derselbe nicht, hvilken Approbation han havde haft nødvendig, da er unter Autorität seines Hr. Amtmanns die Egalisation in der Contributions-Last unter die in Solidum für die Contribution haftenden Amts- Unterthanen, dem Herkommen zur folge mehr und mehr befordren sollen¹⁾ og hans For-gængere ikke havde været tilstrækkelig nidkære i saa Hense-ende, ja han paastod sig nærmest forpligtet til at lade Opmaa-lingen foretage, paa Grund af hans Arbejder med den ny Jorde-bog: Nam qui vult finem, dulcet etiam media.²⁾

Og i disse Betragtninger fik han delvist Medhold paa højere Sted.

Hans høje Principal Grev Reventlow havde allerede i læn-gere Tid ført en Kampagne imod hans Anklagere.

Som allerede sagt var den egenmæssigt forordnede Land-maaling kun eet af de mange Anklagepunkter — en anden mislig Ting var, at han sin Tid havde udstedt et Fribrev til en Bonde, som havde slaaet sin Tjenestekarl ihjel, og i den Anled-ning havde Kommissarierne foraarsaget ham belagt med Ar-rest, ganske vist i hans eget Hus. Men Greven havde mod sin Kaution skaffet Arresten hævet.

Og mens han endnu i September Maaned 1720 gentog sin Klage over det despotiske Regimente, som Teich-Commissionen udøvede³⁾, var der allerede i dengang afvigte Juli Maaned ud-stedt kgl. Kommissarium for Stiftamtmanden Gehejmerraad v. Plessen, Kammerherre v. Ahlefeldt og Landraad Hans Rantzau, som i Anledning af Amtmand, Grev Reventlows og andre Kla-gemaal über die zur Teich und Land-Commission verordnete Cantzelei und Cammer-Räthe Claus Clausen, Johann Crane og Franz Erdmann Klug, beskikkedes til at undersøge disse forskel-lige Klager.⁴⁾ I den herhenhørende Instrux befaledes det dem og-

¹⁾ Da det paahvilede ham paa Amtmandens Vegne at fremme den retfærdige Paaligning af Kontributions-Skatterne.

²⁾ Hvem der vil til Maalet, maa ogsaa finde sig i at gaa Vejen til det. (Red.)

³⁾ Rentek. Kontorer for Slesvig. Akter i Sagen vedr. Amtsforvalter B. Bentsen.

⁴⁾ Rentek. tysk Resolutionsprotokol 1721 14/7 Nr. 249.

saa at beskæftige sig med det af merbemeldte Commission til Rentekammeret indleverede sogenanntes extrahirtes Factum aus den wider den Amts-Inspector B. Bentsen vorgekommenen Cameral-Puncten^{1a)} — idet Teich-Kommissarierne skulde overgive dem alle hertilhørende Dokumenter. Et i den sidste Anledning udgaaet kgl. Reskript af 17[11 1721, gentaget ved Reskript af 15 12 samme Aar,²⁾ førte dog ikke til noget Resultat, inden den saakaldte Overcommission maatte indlevere sin Relation,³⁾ dateret 29/12.

Og i dennes 31te Artikel behandlede Bentsens Forhold med Landmaalingen eller snarere d'Herrer Crane, Klug og Klausens Forhold i den derom rejste Undersøgelse.

Det er ikke vel til at begribe »was die in diesem Articulo questionirte Landmeszung criminelles in sich hat«,⁴⁾ begyndte den lovende Indledning. Og navnlig understregedes det, at det ikke var lykkedes at fastslaa, at Bentsen paa nogen Maade havde haft økonomisk Vinding af den Foranstaltning. Ikke engang, selv om Extraheringen af Forhørsreferaterne langt fra var sket med tilbørlig Omhu og Troværdighed — tværtimod var det udeladt »was zur Bekräftigung des Satzes undienlich gefunden«,⁵⁾ mens alt, hvad der maatte tale imod Amtsforvalteren, med Flid var medtaget. Alligevel uden det var lykkedes at komme ham til Livs. Og det maatte med Føje kunne antages, at han med Landmaalingen ikke havde tilsigtet andet, end det som godt var, og at den — om den var bleven gennemført, vilde være kommet til stor Nytte. Hvis det skulde bebrejdes ham, at den ikke blev fuldført — selv om han forsaavidt var undskyldt, da den ene Landmaaler var død under Arbejdet, og den anden, Samuel Gries, var løbet fra det, saa tjente til hans fuldstændige Frigørelse for ethvert Krav, at Landmaalingen var sket

^{1a)} Det saakaldte ekstraherede Factum af de mod Amtsinspektør B. Bentsen forekomne Cameralpunkter. Red.

²⁾ Rentek. tysk Expeditionsprotokol 1721.

³⁾ Rentek. tysk Resolutionsprotokol 1722 12/1 Nr. 9c Bilag.

⁴⁾ Hvad kriminelt der kunde være i (Foretagelsen af) den i denne Artikel onspurgte Landmaaling.

⁵⁾ hvad der ikke kunde bekræfte Paastanden.

efter Flertallets Ønske i de forskellige Sogne, og han efter Loven simpelthen vilde have været forpligtet til at efterkomme blot een eneste Bymands Begæring.¹⁾

Det maatte i det hele hævdes af Overkommissionen, i Samklang med Bentsens eget, ovenciterede Indlæg, at han absolut ikke havde haft andet for Øje end at kunne iagttage de kgl. Interesser ved Udarbejdelsen af den ny Jordebog, og i dette Tilfælde, saa lidt som i andre, kunde siges at have handlet egenmægtigt.

Indberetningen var saaledes helt igennem vendt mod Bentsens Anklagere, og der ankedes Gang paa Gang i stærke Vendinger, dels over selve Maaden, hvorpaa Forhørerne var optaget, dels over det tilmed partiske Uddrag, som var givet i det saakaldte Extrahirtes Factum og det understregedes udtrykkeligt, at naar Bentsen ikke i sin lange Embedstid havde givet Anledning til større Klagemaal end disse, var det højligt at ønske, at alle Hans kgl. Majestæts Betjente maatte kunne udstaa slige indgaaende Undersøgelser.

Stod Bentsen efter den Erklæring, som en rensset Mand, sine prisværdige Forsætter kunde han ikke gennemføre, og med Landmaalingen kom han alligevel ikke videre, og den har næppe til Dato gjort nogen praktisk Nytte.

Men ikke ringe Interesse knytter der sig for Nutiden til de Arkivpakker, hvori det indsamlede Materiale gemmes.

For det er jo dog den ældste slesvigske Landmaaling,²⁾ som ganske vist kun dækker en Del af et enkelt Amt, og altsaa ikke nogen større Del af det hele Sønderjylland. Men tilstrækkelig til at kunne give et levende Indtryk af de gamle slesvigske Landsbyer.

¹⁾ Der sigtes aabenbart til Jyske Lov I 49-50. (Danmarks gamle Landskabslove 2 B. I), idet de paagældende Paragraffer dog næppe har forudsat Rehningen foretaget ved en af det Offentlige beskikket Landmaaler.

²⁾ Der ses bort fra de foreliggende ældre Maalebrev, optaget i Anledning af enkelte Byers Omrebnng. Desuden var Varnæs By og Birk blevet udskiftet i Aaret 1710, men de herhenhørende Opmaalinger synes ikke bevaret, ialfald ikke i Rentek. (Kont. for Slesvig III. 4. 2. slesv. Kontor 1729-71: Akter vedr. Udflytningen af Varnæs 1710 ff.)

Selv om man fra Sønderjylland har Johannes Mejers i mange Henseender værdifulde Kortlægning af Aabenraa Amt,¹⁾ og de enkelte Sogne og Bylag indenfor dettes Omraade, udgør P. Petersens og Grieses Arbejde dog det første regulære Forsøg paa en mere indgaaende Opmaalning af en Del af Hertugdømmet, en Opmaalning foretaget med en Matrikulering for Øje, med Arealberegning og Taxering af alle de enkelte Lodder og Ager-skifter — i Lighed med den, som i selve Kongeriget gik forud for Christian Vs Matrikul af 1688, og i dette Tilfælde øger det Interessen betydeligt, at adskillige Sogne og Byer ogsaa er kortlagte.

Om ogsaa denne Interesse svækkes noget ved Oplysningerne om Samuel Grieses Upaalidelighed, for det er kun de af ham foretagne Opmaalinger, der er bilagt Kortmateriale. P. Petersens ældre Arbejder er til Gengæld ikke særligt udførlige, for saa vidt som de hverken angiver de enkelte Agerskifters Beliggenhed i Forhold til hinanden, eller meddeler deres Navne. Hans Maalebøger maa altsaa nærmest sammenstilles med den danske Landmaalings Extraktbøger, dog at disse endda er mere meddelsomme, hvad Navnestoffet angaar. Et Exempel skal vise den af ham anvendte Opstilling.

8. August 1715 paabegyndtes Landmaalingen »auf Order und Befehl des hoch edlen veste Hern Ambt-Inspekteur Bentzen« i Fjelstrup Sogn, som der staar paa Titelbladet i den herhenhørende Maalebog. Hvorefter de enkelte Bymænd og deres Brug anføres, i tabellarisk Form, med Angivelse af Areal i Demate, Rute og Fuss; saaledes:

Knud Gregersen.

- A. 1. sein Haussted und Kohlhoff.
2. Wiese bei süd.... sein Haus.
3. Star Thur Kehr Wiese mit etwas Busch bewachsen.
4. Fellis Stuwel Wiese.
- B. Süder Feld wird zur Weide gebrauchet.
1. 1 Stück Pflugland (o. s. fr. ialt 14 Stykker).

¹⁾ 1641. Før i Rigsarkivets Haandskriftsaml., nu Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 2079, Fol.

Die Summa von sein Pflugland auf Süderfeld.
 Wieseland auf Süderfeld (ialt 3 Stykker).
 Die Summa von sein Wiesenland auf Süderfeld.
 Wiese mit Busch bewachsen auf Süderfeld.
 Die Summa etc.

C. Süder Lück.

1. Stk. Pflugland (ialt 3 Stykker).
 Die Summa etc.

D. Auf Norder Feld.

1 Stk. Pflugland (ialt 21 Stykker).
 Die Summa etc.
 Wieseland auf Norder Feld (ialt 6 Stykker).
 Wiesenland mit Busch bewachsen auf Norder Feld.
 Die Summa etc.

E. Oster Feld wird zur Weide gebraucht.

1 Stk. Pflugland (ialt 6 Stykker).
 Die Summa etc.
 Wiesenland auf Oster Feld etc.

Saadanne Maalebøger foreligger fra 7 Kirkesogne: Fjestrup, Aller, Hejls, Taps, Vejstrup, Tyrstrup, Dalby, og Opmaalingen har fundet Sted fra Oktober 1714 til November det næstfølgende Aar.¹⁾

Resten af det gamle Tyrstrup Herred dækkes saa nogenlunde af Samuel Grieses Opmaalingen — der mangler dog helt Materiale fra Hjerndrup Sogn, ligesom der fra Bjerndrup Sogn kun findes Forretningen vedrørende Skovbølling By,²⁾ idet der endelig i flere Tilfælde ikke er overleveret Kort, og det i det hele taget kan konstateres, at Materialet for de enkelte Bylags Vedkommende ofte er mangelfuldt bevaret, en Omstændighed, der vel staar i Forbindelse med Grieses Mangel paa Paalidelighed eller maaske, fordi han er rendt fra det hele — det meste fra hans Haand forekommer ufuldendt, i heldigste Tilfælde Kladder og Koncepter. Men netop denne Karakter af Forarbejder til Forskel fra Petersens fuldfærdige Maalebøger, gør, at

¹⁾ Da Protokollerne for Taps og Tyrstrup er defekte og saaledes mangler Datering, er det jo muligt, at Perioden har været længere. Men iøvrigt naaede Petersen aabenbart ikke til Ende med Dalby Sogn. Protokollen derfra, den sidste i Rækken, er dateret 25/11 1715.

²⁾ Til Gengæld findes det færdig tegnede Kort over Bjerndrup i Rigsarkivets Kortsamling (jfr. nedenf.)

man saa meget desto bedre kan faa en Oversigt over hele Gangen i hans Virksomhed, og forresten ogsaa dennes Resultat i mere udvidet Forstand. Hans afsluttede Forretninger vilde sikkert have været lige saa kortfattede som hans Forgængers.

Sin Opmaaling begyndte han, som rimeligt var, med at afslutte Petersens paabegyndte Arbejde i Dalby Sogn, i Aaret 1716, og endnu Sommeren 1718 saa ham i Aktivitet.

Han kom med direkte Ordre fra Bentsen, men betegnede, som bemærket, sit Arbejde udført efter Hans Grevelige Excellences naadige Ordre, og efter at han havde sikret sig Oplysninger om de forskellige Jordbrugeres Navne og deres Gaardes relative Størrelse, lod han dem indgaa en skriftlig Forpligtelse, at ville respektere Landmaalingens Resultater, saavidt altsaa som disse maatte medføre Omlægninger af de hidtil hævdede Skellinjer i Agrene. En saadan Kontrakt eller Vedtægt, underskrev de Stenderup Mænd:

Alsß die untertänigst angesuchte Landmaasze unsz gnädigst verordnet und zu unszeren Kirchdorff Stenderup gekommen. Da aber auff unseren Feldern sich 48 Ottinge, schreibe acht und viertzig Ottinge in jeden Fall und sechs Bohlen befinden sollen. Die Ottinge aber gleich breijte sein müssen nach vorieger unszerer Vorfahren überall im Kirchspiel richtig eingetheylten reepschlägen Felde, die Länge aber derer Ottinge nicht gleich lang, sondern nach einfallender und anschlieszender Holtzung Mooszen Engen wie es Nahm hat, abgeschnitten und verläugnet werden.

Wan aber diese auff den Stenderupper Felde befindende Ottinge etwan durch verschlieszene Zeyten, oder Versehen oder wie es geschehen, dasz ein Otting etwan groszer oder breytter wie des anderen geworden, welches wieder unszer aller Wiszen und Willen geschehen ist und seyn soll.

Alsozo vergleichen wir unsz bey itzt vorgehender Landmaasze, dasz der Verordnete Land-meszer Sam. Gries die Fal-len oder Bohlen auff unszeren Felde ein für alle abmeszen her-

nach in unszer aller Gegenwart angehende Ottinge darin nach Mannthall einsetzen möge Wir aber sind erbothig bereyt und willig, so gleich ehe und bevor ein Pflug wieder darüber gehet,¹⁾ es in gleiche und richtige Ottinge unter vnsz¹⁾ so viel wie dazu gehören zu vertheylen, damit wir allesamt unter unsz, und unszere Erben nach unsz in Ruhe und Friede leben und bleiben mögen, der hohen Obrigkeit auch nicht beschwerlich seyn, welches wir wohlbedächtlich für unsz und unszere Erben unterschreiben und zu ewigen Zeyten gültig seyn laszen wollen. Würde ein und andere sich da wieder nach diesen entgegensetzen wollen, solle er solches auff seine eigene Unkosten ausführen, und derer andere Unterschriebenen zuerkandten Straffe schuldich sich ergeben. Welches geschehen zu Stenderup Anno 1716 d: 29. Oktobris.

Og paa et Ark, dette Aktstykke med samtlige Underskrifter blev afskrevet paa, tilføjedes yderligere nogle Maaneder senere:

Diesen vorn angesetzten Vergleych und Wedtäg sägen wir samptliche unterschriebene noch gleich kräftigst zuhalten hierzu wie den vorigen und verschreiben bey gleicher Straffe und Pæne der da wieder betreffen soll werden. Ist also unszer ernstlicher Will und samptlich wohlbedachtlich überredete Ge fallen dasz zwischen jeder Bohle die Bohls männer zwo Fahren ein gegen dem andere mit erster Pflug Zeyt werffen und die beständig stehen laszen sollen zu ewigen Zeyte unvorrucht dasz sie grün bewachsen, und also die Bohle beständig bleibe und unverrucht erhalt werden bey unsz und unszere Nachkommen, welches wir zu ewigen Zeyten wollen für unsz und unszere Erbe gehalten haben; geschehen Stendrup 1717 3. Februarij.

P. S. Welcher die Fahre dieses erste Frühjahr nicht absetze und hernach welcher betreffen wird dasz er wieder davon

¹⁾ — ¹⁾ Stykket es vnsz lyder i Forpligtelsesbrev fra Frørup: die Ottinge in jeder Bohle in acht gleiche und richtige breyte Ottinge — som det synes en mere tydelig Affattelse.

abpflüget, soll die Straffe der einen Tonne Bier sich schuldige ergeben.¹⁾

Allerede kort efter, at det første Dokument var opsat, havde Bymændene forresten indbyrdes gjort en Vedtægt, der navnlig beskæftigede sig med selve Bymændenes egen Andel i Landmaalingsarbejdet. Som rimeligt var, udfærdigedes denne deres indbyrdes Forpligtelse paa Modersmaalet:

Vi underskrevne haver gjort Vedtægt med hverandre:

1. Skal hver Dag, saalænge Byens Marker og Rettighed er maalt, Sex Personer følge med Landmaaleren, som skal være Mændene selv og møde om Morgenens ved Solens Opgang i Ditlev Wulffs Gaard. Ligeledes skal den, der forskaffer Hest til Landmaaleren, skaffe Hesten lige saa tidlig op i Gaarden, dersom Mændene kommer nu ikke selv og følges med, og det saa tidlig ved Solens Opgang, som Hesten i lige Maade saa tidlig skal være til Stede, skal betale for hver Post, der bliver forsommet hver Gang fire Lybskskilling, som skal ind pantes.

2. Hvor Boelskel ikke rigtig ved begge Ender er afstukken, hvor Landmaaleren kommer, skal de to Mænd, som er Rensbrødre ved Boelskel, i lige Maade pantes ud for hvert Boel fire Lybskskilling.

Stenderup, den 1. November 1716.

¹⁾ De to Kontrakters Indhold er i Hovedtrækkene: Hvert Fald (d. e. nærmest Indtægt) paa Stenderup Mark var inddelt i 6 Boel eller 48 Ottinger, hvilke hver for sig burde være af nøjagtig samme Bredde, medens Længden kunde variere efter Terrænforholdene, paa Grund af tilstødende Skov, Moser eller Enge osv. Men i Tidernes Løb kunde der paa den ene eller den anden Maade være indtraadt det Misforhold, at de enkelte Ottinge ikke længere var lige brede, hvorfor nu Bymændene forpligtede sig til ved den forestaaende Landmaaling at lade den tilforordnede Landmaaler Samuel Gries regulere dette Forhold, efter deres nærmere Oplysninger. Saaledes at »de og deres Arvinger efter dem kunde leve og forblive i Ro og Fred, den høje Øvrighed ubesværet«. Og skulde nogen senere rejse Indsigelser maatte dette ske paa vedkommendes egen Bekostning. — Tilføjjelsen, der i nogle Kontrakter var sammenredigeret med den første Forpligtelse, gik ud paa, at de nye Agerskel skulde angives ved at man, naar Markerne pløjedes første Gang efter Landmaalingen, pløjede to Furer, imod hinanden. og disse siden skulde lades græsbevøxede.

Til de mere forberedende Arbejder, inden selve Opmaalingen tog sin Begyndelse, hørte ogsaa Udfærdigelsen af det Dokument, som Gries i Almindelighed betegnede: *Qualitas agrorum campi N.*, en Fortegnelse over de forskellige Vange i de respektive Bymarker og Taxering af dem, efter en lignende Metode som anvendt ved Matrikuleringen i Kongeriget.

Dernæst kunde selve Opmaalingen tage sin Begyndelse, og et Resultat i første Række maatte de Tabeller blive, som gerne har til Overskrift: *Otting Annotationes über N.*, idet der dog til Grund for disse laa en Kladde. Disse Tabeller, hvorom siden, gav en fuldstændig Oversigt over vedkommende Bymarks Inddeling, og laa til Grund for, hvad man kan kalde den egentlige Matrikel: *Geometrische Ausrechnung über N. & N. in N. Kirchspiel*. Heri opførtes de enkelte Jordbrugere eller Lodshavere med samtlige deres tilliggende Agerskifter, nævnt ved Navn og angivet med Størrelse i Demate og Ruten, altsaa et komplet Sidestykke til Kongerigets Extraktbøger.

Men hertil kom yderligere de tilsyneladende saa troværdige Kort, med en Vrimmel af Marknavne, spredt over de mangelagtige Agerskifter.¹⁾ En betydelig Fordel i Forhold til den kon-

¹⁾ Oversigt over det bevarede Materiale fra Samuel Gries'es Opmaaling.

Bymændenes indbyrdes Forpligtelser i lign. Form, som den ovenst. fra Stenderup, men selvf. afvigende i Enkeltheder findes fra Bjert Sogn og By; Frørup S. og By med Frøruprød; Stenderup Sogn og By; Stepping S. og By, Bjerndrup, Kolstrup, Vonsild S. og By.

Qualitas agrorum campi (jf. ovenf.) findes fra Bjert S. og By; Agtrup By; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frøruprød, Brendore By. Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup, Bjerndrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Otting Annotationes findes fra Bjert S. og By, Agtrup By; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frøruprød, Brendore By; Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup, Bjerndrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Geometrische Ausrechnung findes fra Dalby S. Tved By, med Rebæk og Kjærgaard; Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup By (ufuldstænd.); Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Summarische Ausrechnung findes fra Dalby S. Tved By; Stenderup S. og By; Ødis S. og By.

Kort findes fra Bjerning S. Skovbølling By; Bjert S. og By, Agtrup og Binderup Byer; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frø-

gerigske Landmaaling, hvis man ikke holdt sig de faldne Ytringer om Samuel Gries' Upaalidelighed in Mente.

En Ting er dog givet nok: helt Fantasiværk kan hans Arbejde ikke være, saa lidt som det her lader sig gøre i Enkeltheder at kontrollere hans Nøjagtighed.²⁾ Og det maa ogsaa understreges, at hvad der havde Betydning for de enkelte Bønder dengang, en Alen eller fleres Fejlmaaling her og der, hvad det ellers kan have været, betyder næppe stort i Dag, naar man ud fra de gamle Kort og Tabeller alene ønsker at fremkalde sig et Billede af de gamle nordslesvigske Byer i Fællesskabets Tid. Og det skal i alle Tilfælde lades Samuel Gries — hvormange Forbandelser der saa i sin Tid har fulgt ham paa Vej — hans Kort i Forbindelse med hans Tabeller og andre Oplysninger tegner et forunderligt levende Billede af det Terræn, som de respektive Landsbyer beslaglagde, og beslaglægger — før Landboreformerne ganske ændrede det danske Landskabs Karakter, og Strukturen i Landsbyforholdene i det hele taget.

Dette Materiale bør ved Lejlighed helt gennearbejdes, der er næppe nogen Tvivl om, det vil lønne sig. Rigtignok giver de kongerigske Markbøger ogsaa en Forestilling om Markjordernes Fordeling mellem de enkelte Brugere — det er straks sværere, naar man ønsker at danne sig det fuldstændige Billede af, hvordan Skifterne laa i Forhold til hinanden, og af den nøjagtige Beliggenhed af de større Enheder: Aase og Vange, eller hvad de kaldes. Her er det derimod næsten som at kunne gaa ud af Døren og se paa Markerne selv.

ruprød, Brendore By; Stenderup S. og By, Varmark By; Stepping S. og By, Andrup, Bjerndrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Desuden i Rigsarkivets Kortsamling færdigtegnede og oplåbende Kort fra Stepping S., Andrup og Bjerndrup Byer; Stenderup S. og By; Ødis S. og By.

Endelig findes der fra et Flertal af Byerne diverse Lister over Lodsejerne (Kontributions-Registre), fra enkelte foreløbige Optegnelser om Tofterne og deres Størrelse, Byjordernes Inddeling, Græsningsretten o. s. v.

²⁾ Forf. er i Besiddelse af et Fotografi af Gries's Kort over Brenore, tilfældigt i samme Maalestok med Generalstabens Maalebordsblade, og en Sammenligning viser tydeligt, at det gamle Kort slet ikke lader saa meget tilbage at ønske.

Kort over Stenderup By og Bymark 1716.

Og man har det anskuelige Billede af Landsbyen, som den laa gennem flere hundrede Aar.

En Fremlæggelse af det hele her bevarede Kortstof vil sikkert kunne fortælle mangt og meget til Belysning af Landbrugets Organisering, ogsaa i meget gamle Tider.

Her skal foreløbig kun fremdrages et enkelt Tilfælde. Rent bortset fra at Gries' Nøjagtighed i denne Forbindelse ingen større Rolle spiller, er hans Kort i Stand til at yde en udmærket Oversigt over det saa længe misforstaaede Bolskifte.

Rigtignok har den nyere Forskning revideret ældre Tiders Opfattelse, og defineret Begrebet Bol med tilstrækkelig Tydelighed,¹⁾ og det er ogsaa forsøgt ad grafisk Vej at angive Forskellen paa Bol- og Solskifte, ved Hjælp af et efter Virkeligheden konstrueret Skema;²⁾ det er heller ikke Meningen her at føje stort til denne rigtige Definition, men det var Hensigten ved Hjælp af Grieses Kort, og uden at tage Konstruktioner af nogen Art til Hjælp, saa tydeligt som muligt at anskueliggøre, hvorledes Bolskiftet i Praxis ytrede sig paa en dansk Landsbymark.

Hertil er valgt Kortet over Stenderup Kirkeby — hvorfra ogsaa de oven citerede Vedtægter stammer. Og naar denne By er foretrukket, er det tillige, fordi den fra gammel Tid dannede en samlet Besiddelse, allerede fra det 14de Aarhundredes Begyndelse en Statsejendom, den overvejende Del af det gamle Krongods, Skinkelsborg Len, som til op i det 16de Aarhundrede skal have dannet en særlig Jurisdiktion, et Birk.³⁾ Altsaa et Sted, hvor man vilde vente at genfinde Forholdene fra ældre Tider saa nogenlunde uforandrede. I sig selv har man da ogsaa ment⁴⁾, at Bolskiftet maatte være et meget gammelt Institut, muligt fra den tidligste Middelalder, idet man efter-

¹⁾ Henrik Larsen: Nogle Bemærkninger om de danske Landsbyer i Aarbøger for nord. Oldkyndighed etc. 1919.

²⁾ Svend Aakjær; i Bidrag til Bondesamfundets Historie. Oslo 1933, II S. 140 ff.

³⁾ Tyge Becker i Orion I, 1839.

⁴⁾ Henrik Larsen o. anf. Sted.

haanden forlod det til Fordel for det mindre udviklede Sol-skifte.

Idet det for Tilfældet skal erindres, at der efter Bymændenes eget Udsagn paa Stenderup Mark var 48 Ottinge og sex Bol, maa man iøvrigt ikke lade sig vildlede af, at man allevegne i disse nordslesvigske Byer taler om Gaardenes Ottingtal, og derved lade sig forlede til at tro, at samtlige Byer følgelig var bolskiftede. Otting er i mange Tilfælde kun brugt som Betegnelse for de enkelte Agerskifter, og dermed ogsaa som en Angivelse af de respektive Gaardes Qvotaparter i Landsbymarkerne.

Men i Stenderup var Bolinddelingen regulær nok, otte Ottinger var ogsaa det almindelige Tal paa Bolet, hvorefter der altsaa her var sex.

Systemet i Bolskiftet var jo dette, at flere Gaarde »laa i Bol sammen«, at Markjorderne ikke direkte deltes mellem samtlige Byens Gaarde, men tildeltes de forskellige Bol, og saa indenfor disse Agerskifterne atter udparcelleredes mellem de Ejendomme, som hørte til Bolet, efter deres henholdsvis Ottingtal.

Ved at betragte Kortet over Stenderup Bymark vil det let falde i Øjnene, at de forskellige navngivne Agerskifter almindeligt er delt i 6 nummererede Lodder — altsaa et Antal, der stemmer overens med det opgivne Boltal for Byen, og en Undersøgelse af Grieses Tabeller bringer ogsaa snart for Dagen, at disse Lodder netop er de enkelte Bols Andele i Agerlandet, at Kortet derimod ikke direkte meddeler noget om de enkelte Gaardes Lodder i dette.

Med den Maalestok, hvorefter Gries har udført sine Kort, vilde det unægtelig ogsaa have været vanskeligt at angive disse enkelte smalle Striber, uden det skulde blive det bare Gniddet — det kan se udviklet nok ud endda, men det er nok muligt, Bymændene har fundet sig brøstholdne ved hans Udeldelse. Om Rækkefølgen af de enkelte Gaardes Ottingsagre, indenfor disse Bol-Lodder, oplyses man derimod imidlertid ved Grieses Ausrechnungstabellen.

Det er ganske vist et ret møjsommeligt Arbejde, ved Hjælp af disse at rekonstruere en fuldstændig Oversigt over Inddelingen af den hele Bymark. Som Navnet antyder, er Formen tabellarisk, den første Klumme omfatter Bymændenes Navne, de næste samtlige navngivne Agerskifter eller -fald paa Bymarken, og dissers Fordeling til de enkelte Brugere. Et Uddrag skal nærmere vise Forholdet:

	Schauer Agger			Dals Agger		
	Nr.	Bol.	Ott.	Nr.	Bol.	Ott.
Detløf Wulf	1	1	2½	1	1	3
	3	1	2	19	4	
				21	4	1
Anders Nissen	2	1	2	11	2	1
	7	2	1	13	3	1
	9	3	1			
Assels Gaard				30	6	1
Jens Jepsen	17	4	2	29	5	2
Peer Jepsen	13	4	2	25	5	2
Chr. Peersen	16	4	1	28	5	1
Peer Laarsen	15	4	2	27	5	2
Laue Ank. Beck	8	3	2	12	3	2
Mikkel Dähn	6	2	1	9	2	1
Peer Hauer				34	6	1½
Niels Nielsen	7	2	1½	10	2	1½
Jost Jensen	6	2	1½	8	2	1½
Jep Knudsen, wüste				14	3	1
Mads Hansen				31	6	1½
						Nord
Mikk. Madsen				19	4	v. Weg
Jep Hansen Jul				33	6	2
Lars Madsen	5	2	1½	7	2	1½
Nisse Toësen				32	6	2
Anker Persen				20	4	1½
Mikk. Clausen	10	3	2	15	3	1
Lars Mikkelsen				18	4	1½
Peder Knudsen				22	4	1½
Bønder Ottinge						
Hoff Stelle	11	3	1	16	3	1
Anker Hansen				4	1	1½
Jens Hansen				23	4	1½
				2	1	1
Anker Jensen				3	1	1

	Schauer Agger			Dals Agger		
	Nr.	Bol.	Ott.	Nr.	Bol.	Ott.
Lars Eskildsen	14	4	1	26	5	1
Chr. Jensen	12	3	2	17	3	2
Anker Jepsen	4	2	1½	6	2	1½
Chr. Knudsen				5	1	1½
Pastor						
Kirke						
Jürgen Hatte						
Jens Jürgensen						

Det er jo tilfældigt, naar hverken Præstegaarden eller Kirken er Lodshavere i de to valgte Agerskifter, men forøvrigt deltager hverken Præstegaard eller Kirke i Boldelingen paa samme regelmæssige Maade, som de andre Gaarde i Byen.

Den første Talrække behandler Schauer Agger som en Enhed, og Tallene angiver de enkelte Agerskifters Rækkefølge i hele dette Agerfald. Tallet i Klummen med Overskrift Bol markerer, at det paagældende Skifte maa søges i det Bol (fald), som paa Kortet har Nr. 1, og endelig Tallet i Otting-Klummen, hvormange Ottinge af Bolet, der tilkommer det paagældende Skifte. Altsaa det allerførste Skifte i Schauer Agger laa til Ditlev Wulffs Gaard, først i Bol Nr. 1 og var de 2½ Ottendedele af dette; derefter laa to Ottinge i samme Bol til Andreas Nissens Gaard, og atter 2 Ottinge til Ditlev Wulffs. De sidste 1½ Otting i dette Bolskifte laa derimod til Anker Jepsens Gaard, Nr. 30 i Rækken. Med det femte Skifte er man inde i Bolskifte Nr. 2, 1½ Otting til Lars Madsens Gaard, Nr. 17 i Brugernes Række, og saaledes fremdeles, igennem samtlige Bolskifter, i dette Tilfælde kun fire, almindeligt 6, som ovenfor bemærket.

Det vil huskes de otte Ottinger i hvert Bolskifte var eller burde være lige brede, saa Inddelingen for saa vidt fulgte af sig selv — og indenfor Bolskiftet fulgte de enkelte Gaardes Ottingskifter almindeligst i samme Rækkefølge.

Derimod var dette ikke Tilfældet med Bolenes Lodparter i de diverse større navngivne Agerskifter, Rækkefølgen her synes stærkt varierende, dog at muligvis en vis Turnus har gjort sig gældende.

Gaardenes Rækkefølge i Grieses Tabeller er i Reglen den, hvori de stod opført i Kronens, resp. Amtets Jordebøger, men disse Lister har her som andre Steder ikke nogen Forbindelse med Gaardenes reelle Placering i Landsbyen, saavel som der heller ikke er taget noget Hensyn til deres Andele i Fællesmarken. Derved maatte det komme sig, at Gaarde, hvis Ager-skifter laa Side om Side i de enkelte Fald paa Marken, i Jordebogen kan være skrevet i hver sin Ende af Listen.

Saaledes udgjorde Jordebogens Nr. 3, 14, 18, 16 og 10 almindeligt ét Bol, og deres Lodder indenfor dette fulgte almindeligt i netop denne Rækkefølge. 8, 2, 13, 20, 23, 28 var det andet, 1, 26, 24, 30 det tredie, 21, 15, 19, 1, 22, 25 det fjerde, 5, 27, 7, 6, 4 det femte og endelig 29, 17, 12, 11 og 2 det sjette Bol. Almindeligt blev der sagt — for helt regelret var Inddelingen ikke: det vil ses, at Nr. 9 overhovedet ikke er anført imellem de opregnede Gaarde, den hørte vist snarest til i det sjette Bol, Ager om Ager med Nr. 11, i flere Tilfælde forekommer dog kun én af de to med Andel i vedkommende Bolskifte. Ogsaa Gaard Nr. 30 viser en vis Tilbøjelighed til at optræde som Lodtager i andre Bolskifter, end det, hvori den egentlig hørte til.

Og det lader ogsaa, som om de enkelte Gaardbrugere Mand og Mand imellem har mageskiftet deres Ottingsagre; naar en Gaard mangler Tilliggende i et Bolskifte, er den nærmeste »Bolsbroders« Lod gerne dobbelt saa stor, som den burde være efter Ottingtallet — og der er saa ydet Rekompensation for dette i et andet Skifte.

Det har vel ogsaa været Tilfældet, at der har fundet nogen Handel Sted med de forskellige Agerlodder, men sagtens kun med Selvejergaardenes Jorder. Af hvor problematisk en Karakter, deres Ejendomsret end fra gammel Tid har været, der er dog næppe Tvivl om, at Selvejerjorden navnlig i ældre Dage har været Genstand for en vis Omsætning.

I Stenderup By var nu den største Gaard i Byen en Selvejergaard og havde et dobbelt saa stort Tilliggende som Flertallet af de øvrige Gaarde i Byen, 4 Ottinger eller et halvt

Bol. Af disse Ottinger laa imidlertid kun de tre samlet i ét Bol, det fjerde derimod for sig. Det Bol, hvori de 3 Ottinger laa, rummede tillige Gaardene Nr. 24 og 26 (efter Jordebogen) henholdsvis paa 2 og $2\frac{3}{4}$ Otting, af hvilke de hver besad $\frac{1}{2}$, tilsammen altsaa én Otting som Selveje, Resten som Fæste og dette Bol omfattede endelig endnu en Gaard, paa $1\frac{1}{2}$ Otting (Jordebogens Nr. 30). Andet Selveje end det nysnævnte var der ellers ikke i Stenderup, naar undtages den blandt Lodsejerne opregnede Bønders Otting, hvori flere Gårde havde Andele.

Særlige Forhold gjorde sig derimod ogsaa gældende vedrørende enkelte andre af Byens Gaarde. Saaledes var én delt i to, og en anden kaldes øde, men dens Jorder brugtes til to andre Gaarde, af hvilke den enes Lodder rigtignok laa Ager om Ager med den i Bolskiftet, den andens derimod i et helt andet Bol.

Disse forskellige Omstændigheder vil det forstaas, har alle bidraget til i denne Landsby at ændre Inddelingens oprindeligt helt regelmæssige Karakter — en Egenskab, der alligevel til Trods for alle Forandringer, endnu ved Grieses Opmaaling var den overvejende.

Det systematiske Bolskifte er gennemført over alt og omfattede altsaa ogsaa de Herre- eller Sædegaardes Ejendom, som gennem Tiderne var gaaet op i dette Landsbyfællig.

Det er allerede bemærket, at Stenderup By fra det 15de Aarhundredes Begyndelse dannede Kærnen i Kronlenet Skinkelsborg, der en Overgang laa til Hindsgavl Slot, ligeoverfor paa den fynske Kyst, men siden under Haderslevhus.¹⁾

Man maa formode, at Størstedelen af denne Besiddelse var overgaaet til Kronens Eje, ved de Breve, hvori Claus Limbek, Henneke Limbeks Søn af Tørning, skødede Dronning Margrete

¹⁾ Repertorium 1442. 11/6, jf. Haderslevhus Lens Jordebøger i Rigsarkivet. (Se tillige Hude og Falkenstjerne: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, hvor dog ogsaa dette Lens Bestanddele er opført i vild Forvirring, saaledes at det er ulige nemmere at benytte de originale Jordebøger, end møjsommeligt at rekonstruere disses Indhold ud fra den trykte Udgave.)

Trøjborg og Skinkelsborg i Sønderjylland — med alle deres Tilliggelse,¹⁾ eller som det andetsteds hed: alt deres Gods i Stendrop, Bjert og i Sjølund, in Gønør og in Parochia Somersted, med alt deres Gods i Borge Syssel,²⁾ som de finge af Henneke Skinkel. Men hvormeget Gods disse Overdragelser omfattede kan ikke udledes af disse Regester, saalidt som af den: mange Breve, som lyde paa Gods, som Henneke Limbek er skødet og solgt.³⁾

Og ikke mere end disse Brevuddrag melder Skinkelsborg Voldsted, der endnu ligger tilbage i Engene syd for Stenderup By, om sit gamle Tilliggende.

Men er der om dette dog overleveret saa meget ad skriftlig Vej, saa gælder sligt ikke engang de øvrige Borgbanker inden for Stenderup Bys Markeskel. For der er ikke mindre end tre foruden. Muligt har dog de to, i Strandkanten ud mod Koldingfjord, Blidestang Bakke og Stenborg,⁴⁾ aldrig været andet end Vagttaarne, rejst i urolige Tider af Kongen eller andre Magthavere, men til den tredie Husvold, mere sydligt i Sognet, i en Dal med et Bækkeløb ud imod Lillebælt, har der efter al Rimelighed været knyttet et Landbrug.

Paa Grieses Tid laa her som et Ryd i Skoven fire Fald Agre: Husager, samt nedre, mellemste og øvre Husmark. Som de øvrige Agerjorder paa Bymarken lodskiftede mellem de sex Bol, dog at i det førstnævnte Skifte var kun 4 af Bolene lodtagne. En Omstændighed, der ellers ikke udover selve Kendsgerningen yder direkte Oplysninger.

Og i det hele taget vil det vist være ørkesløst at søge udredet, i hvilket Forhold dette Borganlæg fra først af har staaet

¹⁾ Ældste Archivregistraturer I. S. 2.

²⁾ Borgesyssele som ikke hører til de i Valdemars Jordebog nævnte Sysler, omfattede Haderslev og Tyrstrup Herreder, 7 Sogne i Gram og 1 Sogn i Frøs Herreds, dvs. den Del af de nævnte Herreder i Barvid Syssel, som ikke hørte til Ribe Stift, men under Slesvig Bispestol (Orion Maanedsskrift I S. 165, jf. Danske Atlas VII 118).

³⁾ o. anf. Sted S. 21.

⁴⁾ P. Eliassen har i Vejle Amts Aarbøger, o. anf. Sted gjort disse Voldsteder til Genstand for Omtale.

til den fælles Bymark — eller til Voldstedet Skinkelsborg. Der skal ganske vist have været Spor af en Vej mellem netop de to Voldsteder, og i mange Tilfælde har en Herremand givet nok forladt sit gamle Bosted i selve Landsbyen eller umiddelbart ved den for at bygge fra ny paa en Rydning i Skoven. Husvold vil da ogsaa — hvis ikke selve Navnet eller Voldstedets Karakter skulde tale imod det — forekomme som et sekundært Anlæg i Forhold til Skinkelsborg, saa det vilde egentlig synes rimeligt at henhøre Anlægget af Husvold med tilhørende Landbrug til efter det Tidspunkt, Limbekkerne havde erhvervet Henneke Skinkels Borg med dens Godsomraade. Skal man imidlertid tage i Betragtning, at Claus Limbek til sin Tid afhændede netop Skinkelsborg med sit Tilliggende, og er den der valgte Terminologi ikke blot hidført af, at dette Navn havde vundet Hævd i den offentlige Bevidsthed — saa synes Husvold at kunne være et endnu yngre Anlæg, fra den ældste Tid Len og Gods var i Kronens Værge.

Hvis Anlægget da ikke er grundet, tvært imod alle Regler, i de lovløse Tider omkring Midten af det 14. Aarhundrede.

Muligvis har Limbekkerne ejet en Del af Stenderup By og Skov og kan tænkes at have bygget paa Voldstedet i Skoven for saa at sige at udkonkurrere Herrerne paa Skinkelsborg.

De forskellige Hypoteser kan næppe hævdes som andet end Gisninger, det kan ikke engang fastslaas, at det var hele Stenderup By, som med Skinkelsborg kom paa Kronens Hænder. Ja maaske knap nok formodes. I denne Anledning vilde det være værd at kende det nærmere Indhold af det »Knippe gamle latinske Breve paa noget Gods, som Kong Valdemar haver forlenet bort paa Stenderup,«¹⁾ men af disse Breve er der vist ikke andet end dette kortfattede Uddrag tilbage.

Tilstedeværelsen af jordegent Bondegods i Stenderup By kunde imidlertid ikke hidføre Formodningen om, at Kronen fra gammel Tid besad Ejendomme der i Byen. Men i det mindste

¹⁾ Ældste Archivregistraturer IV, S. 391.

den ene Selvejergaard var sekundær, som saadan, og det den største, ovennævnte Gaard med et Tilliggende af 4 Otting i Marken. Tidspunktet, fra hvilket den blev en jordeggen Gaard, kan endda konstateres paa Dato.

Lørdag efter Helligtrekonger 1523 overdrog Hertug Frederik, senere Kong Frederik I,¹⁾ til Jes Hugger i Stenderup og hans Arvinger »som et frit Bondegods den Ejendom i Stenderup, som han hidtil har beboet, Hus, Gaard, Eng og Græsgang med alt tilhørende, nemlig tre Otting Jord, beliggende paa Stenderup Mark, med Stufjord, som ogsaa længe har ligget dertil, og som hidtil har været ved samme Gaard....«

Denne Gaard var det, som i 1716 besades af Ditlev Wulff med en forholdsvis større Andel i Bymarken, end de øvrige Gaarde, nemlig 4 Otting Jord, og det er allerede fra første Færd faldet i Øjnene, at paa Gries' Kort er Pladsen med Skinkelsborg Voldsted betegnet med denne Gaards Mærke, et Forhold, som det viser sig — af højere Ælde.²⁾ Allerede 1544 bevidnedes det paa Tyrstrup Herredsting, at der til Gaarden laa 4 Otting Jord over al Stenderup Mark med Ager og Eng, alle fire Vegne til sit Skel — deriblandt Skinkelsborgs Grøft og Grave, uden Dige og inden.

Det er da mest troligt, at denne Gaard, som senere og endnu kaldes Stenderupgaard, er identisk med den gamle Hovedgaard Skinkelsborg, den større Andél i Fællesmarken hørte i Middelalderen til Hovedgaardenes mest udprægede Karakteristika.

Om Skinkelsborg dog ikke i ældre Tider har haft et endnu større Tilliggende, lader sig vel næppe konstatere — saa lidt

¹⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, S. 124, hvor P. Eliassen har gengivet Brevet i Oversættelse, vistnok efter Original i Stenderupgaards Arkiv (jf. sstds. S. 123, Note 2). Forøvrigt ligger Afskrift af dette Brev, tillige med Kopier af de gennem Tiderne udstedte kgl. Bekræftelser derpaa, og dermed paa Gaardens privilegerede Stilling i RA:Rentek. tyske Sekretariat V. 4. General Landundersøgelseskommisionen 1723 —30: Akter vedr. Frigaarde o. a. privilegerede Ejendomme i Haderslev Amt.

²⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, S. 126.

som den eventuelle Tilstedeværelse af en større Særmark, et Enemærke eller Ornum — de »Stufjorder«, Jes Hugger besad, var ikke af videre Udstrækning, og ikke noget særligt for denne Gaard, saadanne fandtes ogsaa til de andre i Byen. Inddelingen i 1716 melder som allerede en Gang bemærket intet herom, det hele Areal var undergivet de samme Vilkaar: saa nogenlunde ensartet fordelt mellem samtlige Byens sex Bol.

Hvornaar denne Fordeling har fundet Sted, lader sig heller ikke afgøre — Bolskiftet regnes som før sagt for at være af meget gammel Oprindelse — saaledes vel ogsaa i Stenderup, men som Gries her forefandt det i 1716, maa det alligevel i sin Helhed være et Resultat af længere Tidens Udvikling, et Resultat udformet i flere Tempi.

At Ryddet i Skoven om Husvold ogsaa var delt mellem Byens Bol, synes et Bevis herpaa, samtidig med at det tegner et Billede af et af disse Stadier. Ved Nedlæggelsen af et Herresæde og dets særlige Landbrug, dets Enemærke, overførtes her den gængse Inddeling i Landsbyen paa disse Jorder, og Bønderne overtog hver sin Anpart, delte dem imellem sig akkurat paa samme Maade som den Jord, de i Forvejen brugte, var fordelt. Men dette Billede yder mere end en Illustration til et enkelt Tilfælde — det aabner et videre Perspektiv. Det var Husvolds og dets Landbrugs særlige Placering i Terrænet, et Ryd, afsides i Skoven, som gjorde det let at se, at Bolskiftet paa disse Marker maatte være af en senere Dato — men Skinkelsborg Voldsted ligger i mere umiddelbar Forbindelse, nær ind til den almindelige Fællesmark; det specielle Agerbrug, som Gaarden eventuelt har haft, bliver saaledes at søge paa selve Landsbymarken, der er da heller intet til Hinder for at se dette i de nærmest Voldstedet og bort fra selve Landsbyen liggende Vange, men da man vel ogsaa her har anvendt den ovennævnte Metode, ialfald er ogsaa de Vange skiftet som de øvrige, lader der sig intet fastslaa med Sikkerhed.

Og Resultatet af denne Excurs for eventuelt at genfinde de nedlagte Herregaardes Tilliggende blev altsaa ret negativt.

Men til Gengæld viser Tilstandene her med al ønskelig Tydelighed, at selvom Bolskiftet muligt er af meget gammel Oprindelse, saa har det i al sin Indviklethed vist sig levedygtigt nok, idet det i langt yngre Tider er anvendt ved Fordelingen af de Jorder, det være sig fhv. Herregaardsmarker eller Nybrud, som da fordeltes til Byens Bøndergaarde.

De supplerende Oplysninger — til Grieses Kort — fra ældre Tider flyder imidlertid for Stenderups Vedkommende særdeles sparsomt. Det var ikke, som formodet, til nogen større Gavn, at Kongen fra saa gammel Tid var Eneherre paa Stedet — netop derved synes adskilligt af Interesse for senere Tider udvisket.

Det bør derimod erindres, at hele den Egn, hvor Landmaalingen gik for sig, i det 16de Aarhundrede kom i Kronens Eje — og muligt vil disse yngre og mere fyldige Overdragelsedokumenter, sammenholdt med Kort fra andre Lokalteter end Stenderup, kunne yde mere indgaaende Oplysninger om Landsbyens ældste Organisering.

Det foreløbige Resultat bliver nærmest kun det anskuelige Billede af Bolskiftet, som Grieses Kort over Stenderup Bymark tegner.

Et Par Ord endnu i denne Anledning; det er næsten umiddelbart indlysende, at den Enhed, som hvert Bol var, endnu i det 18de Aarhundrede, var et Vidnesbyrd om en oprindelig endnu mere intim Samhørighed mellem de forskellige Bestanddele, de enkelte Gaarde, at disse kun er et Resultat af den gennem Tiderne foretagne Udparcellering af den oprindelige Storgaard, som bestod af hele Bolet. Og dette skulde kunne give sig Udslag bl. a. i, at Gaardene fra hvert enkelt Bol laa samlede i selve Landsbyen, som deres Agre laa sammen ude paa Markerne. Kaster man nu et Blik paa Stenderup Byplan, vil man se, at dette virkelig til en vis Grad er Tilfældet.

Rigtignok kun til en vis Grad, men tager man i Betragtning, hvorledes den regulære Inddeling af Markjorderne i Tidens Løb var blevet forstyrret, i hvor langt større Grad vilde der da ikke

opstaa Trang til Ændringer af Byplanen — efterhaanden som der blev flere Gaarde af én, eller de enkelte Gaardes Bygninger blev større. Og det at Stenderup Herskab var den mere fjerne og upersonlige Statsmagt, har begunstiget denne Trang til at give efter for de hensigtsmæssige Krav.

Alligevel ligger flere, ja Flertallet af Gaardene i Stenderup By tydeligt grupperede efter de respektive Bol. Og en særlig grel Afvigelse, en Lod fra en Gaard i Bolet b. placeret længst mod Øst i Landsbyen, hvor fortrinsvis Bolet d's Gaarde laa, er sagtens foraarsaget ved, at vedkommende Gaard besad Halvdelen af en Gaard, hvis anden Halvdel laa netop til en Gaard af Bolet d. Og den uensartede Bebyggelse, syd for den søndre Bygade, nemlig Gaarde fra næsten hver sit Bol, kunde synes Resultatet af en ligefrem Udflytning af disse enkelte Gaarde.

Men de nærmere Omstændigheder herved maa forblive tilslørede, som der i det hele er mange dunkle Steder i den danske Landsbys Historie. For ikke at sige mange uskrevne Kapitler.

Det fornødne Overblik kan som bekendt kun vindes gennem det indgaaende Detailstudium, eller rettere ved Sammenstilling af saadanne fra alle Landets Egne. Og trods de mange Sognebeskrivelser eller mindre Lokaliteters Historie, mangler der endnu meget. Selvom ogsaa der er gjort alvorlige Forsøg paa at trænge ind i Landsbyens Hemmelighed, at konstatere af hvilken Oprindelse de er, de af Navn saa godt kendte Institutter: Bol, Ornum og andre — de lange Rækker Markbøger er langt fra gransket til Ende. Men det er et slidsomt Arbejde at sysle med de endeløse Talrækker, og udfra dem ligefrem at rekonstruere Fortidens Agerskifter, for derigennem at kunne naa til en Forstaaelse af selve Landsbyens Oprindelse.

En Genvej i første Omgang skulde kunne skydes ved Hjælp af Kortene fra Tyrstrup Herred. Selvom den rette Forstaaelse af dem, ogsaa først vil vindes ved Arbejdet med de tørre Tabeller.

Gries tegnede Stenderup By, da den endnu laa i de gamle Bol. Men først og fremmest bør Nutiden selvfølgelig sende hans Foresatte, Ophavsmanden til den hele Landmaaling, Amtsforvalteren en taknemlig Tanke. Var han for sin Tid en forudseende og initiativrig Mand, man skylder ham i Dag, at der eksisterer saa anskuelige Billeder af den nordslesvigske Landsby i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

.
